

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Diplomski rad

NARODNA VJEROVANJA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ

Darja Galović

Mentorica: dr. sc. Jadranka Grbić Jakopović

Zagreb, travanj 2017.g.

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad "Narodna vjerovanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj" izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr. sc. Jadranke Grbić Jakopović. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Vlastoručni potpis studenta

SADRŽAJ:

1. UVOD	3
2. NADNARAVNA BIĆA U NARODNIM VJEROVANJIMA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE	
2.1.VILE	9
2.2.VJEŠTICE	12
2.3.MORE	17
2.4.DRUGA NADNARAVNA BIĆA	19
3. NEKA VJEROVANJA O DRUGOM SVIJETU	22
3. VJEROVANJA O PRIRODI	23
4. PRIGORJE	25
5. LOBOR	27
6. SAMOBOR	29
7. ZAKLJUČAK	31
8. POPIS LITERATURE	33
9. SAŽETAK NA HRVATSKOM JEZIKU	35
10. SAŽETAK NA ENGLESKOM JEZIKU	36

1. UVOD

"Vjerovanja i rituali čine sustav vrijednosti zajednice, njen 'govor', simbolični, ali i onaj nesimbolični, verbalni, ali i neverbalni kod komunikacije. Oni su, dakle, praktičnost izražena kao dio cjeline – i posebice kulturnog – identitet zajednice (i njezinih članova koji su prihvatili norme i standarde svoje zajednice)." (Grbić 2000:457)

Jadranka Grbić Jakopović je u tekstu *Voda u vjerovanjima, običajima i ritualima: analiza primjera iz hrvatske etnografske literature* objasnila što su to točno narodna vjerovanja. Postavila je pitanje: "Je li to sustav, skup dobro utvrđenih arhaičnih vjerskih tradicija ili tek katkad lucidna, a katkad mistična ekspresija dinamike životne zbilje?" (Grbić Jakopović 2012:47) Autorica nadalje objašnjava što narodna vjerovanja jesu, a što nisu. "Svakako *nisu* iskustva koja su rezultat uočavanja i razumijevanja prirodnoga, naravnog slijeda događanja, pravilnosti u vremenu i prostoru, jer su dotična integrirana u sustav znanja. Svakako *jesu* iskustva o nerazumijevanju nekih pojava, bolna i zastrašujuća svijest o ograničenosti ljudskih sposobnosti. Vjerovanje nije dakle rođeno iz napora da se traži spoznaja, nego iz napora da se pronade mogućnost da se ono spram čega je čovjek nemoćan i što mu je nedokučivo, pred čim strepi ili očekuje suradnju i pomoć, što je smatrao nadnaravnim, svlada i razumije na bilo koji, makar i iracionalan način." (Grbić Jakopović 2012:47) Grbić Jakopović (usp. 2012:48) dalje navodi kako su antropolozi 19. st. i prvih desetljeća 20. st. govorili o magiji i religiji, dok su njihovi nasljednici uveli novu podjelu – religija i nadnaravno. S jedne strane, dakle, imamo religijske običaje u što ubrajamo i narodna vjerovanja, tj. vjerovanja u nadnaravna bića i sile/moći, manističke, animističke, animatističke i slične predodžbe. Tu uključujemo i postojanje osoba koje su obdarene za manipulaciju navedenim, kao primjerice vjerski službenici. S druge strane imamo religiju, magiju i vraćanje/čaranje što je zapravo primjena uvjerenja (predodžbi o životu i svijetu) u praksi, "što znači pokušaj usmjeravanja nadnaravnih bića i sila na djelovanje prema dobru ili zlu, uz pomoć posebno sastavljenih formula." (Grbić Jakopović 2012:48) Prema Grbić etnologija i

kulturna antropologija oduvijek smatraju da je "fenomen religije i nadnaravnoga, dakle vjerovanja i običajno-ritualne prakse integralni dio kulture." (Grbić Jakopović 2012:48)

U *The New Encyclopaedia Britannica* sveto je opisano kao "moć, bit ili područje za koje religiozni ljudi vjeruju da je srž bivanja i da ima transformacijski utjecaj na njihove živote i sudbine. Koriste se i drugi termini, kao božansko, transcendentno, krajnje bivanje (ili stvarnost), misterija, i savršenstvo (ili čistoća). (...) Široko rečeno, štovanje je čovjekov odgovor svetom"(1995:770), dalje je navedeno (usp.1995:770) neki drugi oblici odgovora su kultski i privatni rituali, djelovanje koje nalaže tradicija ili svećenički dekret. Navodi se (usp. 1995:779) da je ritual često opisan kao simbolična ekspresija trenutnih društvenih odnosa, statusa ili uloge pojedinca u društvu. Također, ritual se opisuje i kao obraćanje transcendentnoj, nadahnjujućoj (spiritualnoj) stvarnosti i krajnjim vrijednostima zajednice.

U Hrvatskoj općoj enciklopediji o *pučkim (narodnim) vjerovanjima* piše da su to "skup tradicijskih predodžbi o čovjeku i svemu što ga okružuje. Odražavaju način mišljenja koji pruža društveno prihvatljivo tumačenje pojava kojih je priroda bila nepoznata i neobjašnjiva pojedincu i zajednici. Oblik su društvene svijesti o čovjekovoj ugroženosti, slabosti i nemoći pred prirodom i prirodnim silama, odnosno pred nepoznatim u njegovoj okolini; ostvaruje se kroz niz postupaka običajno-obredne prakse." (2009:442) Navedeno je (usp. 2009:442) da su narodna vjerovanja društvene i kulturne činjenice jer se isprepleću sa svim područjima života (od društvenih odnosa i običaja i moralnih normi zajednice do gospodarenja, stanovanja i odijevanja). Čovjek je uvidio da u njemu i svijetu oko njega postoji neka nevidljiva sila, što je zaključio na temelju pojava poput jeke, odraza lika u vodi ili ogledalu, sjene, vizija ili snova. Tako je prosudio da u njemu ima nevidljivi dio, dušu, koja je besmrtni dio njega. "To je vjerovanje postupno prenosio na sva stvorenja i pojave u prirodi, nedvojbeno najprije na životinje, zatim na bilje, napokon i na nežive predmete." (2009:442) U Hrvatskoj općoj enciklopediji (usp. 2009:373) navedeno je da je *ritual* u širem smislu ceremonijalni postupak koji nema vjerski značaj, a također i ono što se obavlja redovito i uvijek na jednak način. Osim toga, ritual može biti i religijski.

Prema Jadranki Grbić "na cijelome hrvatskom prostoru starija je etnografija zabilježila predodžbe o univerzumu s izrazito teističkim temeljem." (Grbić 1998:305) Prema autorici prisutna je vjera u Boga stvoritelja, on je autoritet "pomoću kojega se objašnjava geneza svega." (Grbić 1998:442) Ipak, prema Grbić (usp. 1998:305) na našem selu nailazimo

i na vjerovanja koja se razlikuju od katoličkog tradicionalnog vjerovanja, a to su prežici ranih oblika religioznosti.

Dakle, prije nego su Hrvati, odnosno stanovnici ruralne Hrvatske preuzeli katoličku vjeru, na ovim područjima je prevladavala praslavenska vjera. Prema Deniveru Vukeliću proces kristijanizacije je pokrenut iz dva smjera, "prvi smjer utjecaja dolazio je od Bizantskog Carstva i njegovih misionara ili svećenika iz dalmatinskih gradova; drugi, nešto kasniji smjer, potječe sa zapada iz Rima i Franačke". (Vukelić 2010) Iz teksta ovog autora također saznajemo da je "starohrvatska, pretkršćanska predodžba vremena ciklička, kružna – za razliku od kršćanskog, koje od stvaranja Svijeta ide pravocrtno prema njegovu svršetku – ono se ponavlja, svijet se svake godine obnavlja i u ravnoteži je s natprirodnim silama." (Vukelić 2010) Vukelić također piše da su glavni bogovi u tadašnjoj hrvatskoj vjeri Perun i Veles, Perun je vrhovni bog - božanstvo neba te bog groma i munje, dok je Veles bog podzemnog (zmija/zmaj). Vukelić napominje da je "kršćanstvo pretkršćanska božanstva i obrede zamijenilo svojima" (Vukelić 2010), te su atributi starih božanstava pripisivani svecima ili kršćanskom Bogu. Autor ističe da su Perunove attribute preuzeli sv. Ilija i sv. Vid, a kod istočnih Slavena i sv. Mihovil, te piše da je Sv. Ilija "starozavjetni prorok što nebom prolazi u ognjenoj kočiji, ponajviše ga štiju Grci i općenito Slaveni kao Iliju Gromovnika što udara gromom i tuče zmaja/Nečastivog". (Vukelić 2010) Nadalje Vukelić napominje da je Perunov sin Juraj supstituiran sv. Jurjem, Mokošin supstitut je Djevica Marija, Majka Božja jer je Mokoš majka Perunovog sina, a Veles je zamijenjen Nečastivim, Sotonom.

Vitomir Belaj u knjizi *Hod kroz godinu* opširno opisuje Peruna i Velesa. Belaj piše (usp. 2007:74) da se već u 6.st. u Prokopijevom opisu spominje gromovnik kao vrhovni bog, no ne spominje mu ime. Prema Prokopiju Slaveni priznaju da je "jedan bog, tvorac munje, jedini gospodar svega." (Belaj 2007:74) Iako se ne navodi ime, prema Belaju možemo pretpostaviti da se radi o Perunu. Ipak, Belaj (usp. 2007:74) navodi i druge mnogobrojne dokaze od kojih ću navesti samo neke. Jedan od dokaza je proširenost riječi *perun* koja znači "grom, munja". "Danas više nitko ne dvoji da su riječi, izvedene iz praslavenske osnove *perunъ-, koje su još danas u uporabi u Ukrajini, Bjelorusiji (перун, пёрун), Poljskoj (piorun), Slovačkoj (perun) te u sjeveroistočnoj Sloveniji (perün, parün) u značenju "grom, munja", a do 18.st. i u Rusiji (перун) i, možda, Bugarskoj (rukopis Сокровище дѣтемъ, iz zapadne Bugarske s kraja 18.st., ima мо́лнія – Перу́нь) (...)" (Belaj 2007:74) Kao još jedan primjer tragova štovanja

Peruna kod zapadnih Slavena Belaj (usp. 2007:75) navodi kako su njemački ljetopisci koji su opisivali vjeru zapadnoslavenskih plemena navodili imena koja možemo povezati sa Perunom. To je ime boga Prove, kojega su slavili kod Stargarda u svetom hrastovom gaju u 12.st., te potom Porenutius (Korenica na Rujani, Saxo Grammaticus). Belaj (usp. 2007:78) također navodi kako ime Perun najčešće susrećemo u imenima gora, oronimima. U Hrvatskoj tako imamo vrhove Perun na Učki, Perunsko na Mosoru ili pak Perunčevac kod Pazina u Istri. Ipak, kao nepobitni dokaz Belaj (usp. 2007:77) spominje navod iz ljetopisa u kojem se govori o tome kako je kraj Novgoroda stajalo Perunovo svetište s njegovim kipom, a tamo je podignut i samostan koji se zove Perunovo svetište. Ovu predaju zapisao je Guagnini. Volos (drugdje Veles) je bog koji se vezuje uz Peruna. Prema Belaju (usp. 2007:84) uz Peruna vežemo vojnike, oružje, rat, smrt oružjem, a mjesto mu je na gori, humu, dok uz Volosa vežemo "seljake, seljački imetak (stoku), bolesti i smrt, a mjesto mu je dolje u vodi, rijeci." (Belaj 2007:84) Belaj (usp. 2007:85) navodi da je razlika u imenima Volos i Veles bila predmet mnogih rasprava i istraživanja. Neki su smatrali da se radi o dva različita boga, a drugi da ta imena označavaju istog boga. Belaj (usp. 2007:86,87) navodi primjere u kojima se spominje Veles, tako se npr. u češkom romanu Tkadleček s početka 15.st. navodi uzvik negodovanja: "Ký jest črt, aneb ký veles, aneb ký zmek tě proti mně zbudil?", u prijevodu: "Koji te je črt [vrag], i koji veles, i koji zmaj protiv mene pobunio?" Vidimo da se ovdje izjednačuje Vrag, Veles i Zmaj. Također, njemačka priča iz 1548.g. koja govori o mužu koji je saznao da je njegova zla žena "bila guska i odletjela preko mora i nikada se više nije vratila kući" u prijevodu na češki iz 1561.g. govori kako je žena odletjela *někam k Velesu za moře*. Kod južnih Slavena je puno manje tragova i to su poglavito toponimi. Svi leže u nizini, uz vodu (npr. ime žala Veles uz ušće vinodolske Žirovnice ili grad Veles u Makedoniji na Vardaru). Perun i Veles su "na suprotnim stranama i izgleda kao da među njima vlada nekakva napetost." (Belaj 2007:89) Belaj (usp. 2007:89) navodi mnoge izvore u kojima se opisuje ili spominje njihova međusobna borba. Također, Belaj (usp. 2007:91,92) navodi shemu na praslavenskoj razini:

Velesa/Zmiju	munjom/gromom	ubija/goni	Perun

U ovakvoj shemi mogu se mijenjati osobe, sredstva, pa čak i radnja, dok će priča ostati ista. Isto je govori li se da je Perun ubio Zmiju ili sveti Ilija Vraga. Tako npr. bjeloruska priča govori kako je Grom ubio Zmaja, dok druga, također bjeloruska priča, govori o borbi između

Boga i Nečistoga (Vraga) u kojoj Bog "bije po vragu, spaljuje kuću, razbija drvo i kamen", drugim riječima on se ponaša kao gromovnik. Možemo reći da se između ovih praslavenskih bogova odvija, kako to Belaj naziva, kozmički sukob.

Jadranka Grbić (1998:305) piše o ranim oblicima religioznosti te kaže da se vjerovalo da zemlja stoji na nekoj podlozi, na vodi ili na ribi, no prema autorici s etnološkog gledišta najzanimljivija je predodžba o svijetu na volu. "Prema njoj Zemlja počiva na golemim rogovima još golemijega vola kojemu kad ogladni i 'prigiblje glavu da pase, svijet mu ispuzava sa rogova, a to da prouzrokuje grmljavinu'." (Grbić 1998:305) Grbić (usp. 1998:306-307) piše da je postojala predodžba o više svjetova – ovozemaljski život, drugi negdje ispod, te svijet kamo odlaze duše umrlih. Vjerovalo se da su "prvi ljudi" bili bezbrižni i sretni, snažni te dugovječni, a svijet se izopačio nakon što su zgriješili. Također, vjerovalo se da svemir, nebeska tijela i prirodne pojave imaju nadnaravnu snagu, tako npr. nalazimo štovanje Sunca, Mjeseca, Zemlje, vjerovanje u sudbonosnu i proročansku moć zvijezda, te vjerovanje u nadnaravnu moć vode, zraka, duge te vatre. Sunce se smatralo plemenitim božjim stvorenjem, protiv kojega se nije smjelo ništa reći, a u južnim hrvatskim krajevima je čak zabilježeno da se u svakidašnjoj molitvi spominjalo Sunce uz ime Božje i Majke Božje. Za Mjesec se također smatralo da je plemenito Božje stvorenje, da ima moć na prirodu i ljude, a osobito na žene. Po Mjesečevim fazama su se proricale vremenske prilike, uspjeh u gospodarstvu, ali i drugim poslovima. Za Zemlju se vjerovalo da je prožeta vidljivom i nevidljivom snagom koja djeluje na ljude, a utječe i na zdravlje, odnosno bolest. Za vodu se smatralo da ima očišnu moć, i brojni obredi s vodom imaju magijsku pozadinu. Voda je, prema vjerovanju, u dane štovanja nekih svetaca - zaštitnika imala osobitu zdravonosnu moć. Dugine tri glavne boje simboliziraju modru vegetaciju, žuta žito ili ulje, a crvena vino. Po tome koja boja prevladava u dugi znalo se kojeg će proizvoda biti najviše te godine.

U svojem diplomskom radu ću se baviti upravo gore navedenim aspektom narodnih vjerovanja, vjerom u nadnaravno i nadnaravna bića na području sjeverozapadne Hrvatske.

Luka Šešo u tekstu *Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici* piše da je u samim počecima etnologije (narodnoznanstva) u Hrvatskoj u sklopu *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*¹ "jedan dio prvog broja posvećen 'vjeri u

¹ počeo je izlaziti 1896.god. u sklopu Odbora za narodni život i običaje Južnih Slavena (osnovan 1888.god. u

osobita bića". (Šešo 2010:115) Šešo (usp. 2010:115-117) ističe da su u okviru toga objavljeni kraći tekstovi o vjerovanjima u vukodlake, krsnike, vjedogonje, mraka i bučana, malića, orba, pasoglavce, vile, vještice, more i polegače. Nadalje piše da su nadnaravna bića spomenuta i u drugom broju *Zbornika*, a u ovom broju je objavljena i *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* Antuna Radića. "Osnova je trebala poslužiti kao obrazac za sakupljanje cjelokupne građe o narodnom životu, a preko prikupljenih podataka trebala se stvarati potpunija slika hrvatske narodne kulture i na taj način djelovati na kulturnom (i političkom) planu (Radić 1897)." (Šešo 2010:115) Šešo piše da je Radić u *Osnovu* uvrstio i pitanja o nadnaravnim bićima koja bi istraživač trebao ispitati na terenu, koja se nalaze u poglavlju *Vjerovanja* (potpoglavlja *Kakvu snagu imadu neki ljudi*, *Stvorovi kao ljudi* te *Nemani i nakaze*), te je na temelju tih pitanja prikupljeno i objavljeno u *Zborniku* velik broj terenskih podataka, što će potrajati sve do Drugog svjetskog rata. "Nakon Drugog svjetskog rata rukopisna građa neće više biti rađena prema odrednicama Antuna Radića, već će se prikupljati teme po drugačijem principu." (Šešo 2010:117) Šešo (usp. 2010:117) navodi dvije iznimke – monografija Kijevo i članak o bilogorskom nadnaravnom biću mogutu Dragutina Chloupeka (1953 god.). Šešo (usp. 2010:118) dalje navodi da se ni Milovan Gavazzi, koji je postao pročelnik Katedre za etnologiju pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a niti Branimir Bratanić, njegov asistent i suradnik na katedri nisu bavili narodnim vjerovanjima, no B. Bratanić se u svojem radu služio kartografijom, te su narodna vjerovanja bila opet popisivana. "Etnološko društvo Jugoslavije, Komisija za etnološki atlas, Centar za pripremu atlasa pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu izradilo je upitnice u kojima su bila popisana sva pitanja koja istraživač treba ispitati na terenu. Među njima su se, dakako, našla i pitanja o vjerovanjima u nadnaravna bića, odnosno pod točkom 141: Mora, Vampir, Vukodlak i neka slična bića, zatim pod brojem 142: Vještice, vile, suđenice te pod brojem 143: pitanja o nekim drugim natprirodnim bićima i pojavama." (Šešo 2010:119) Prikupljeni su podaci iz približno 2700 sela, ističe Šešo (usp. 2010:119), no na osnovi te građe nije napisano nijedno značajnije djelo. Šešo (usp. 2010:119,120) također ističe da je istraživanje i bavljenje nadnaravnim bićima u sklopu folkloristike započelo prvim terenom² Maje Bošković Stulli u Istri 50ih godina, a time su se dalje bavili Ivan Lozica, Ljiljana Marks, Stipe Botica, Suzana Marjanić i

² okviru Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti)

Njezino istraživanje je bilo u sklopu terenskog istraživanja tadašnjeg Instituta za narodnu umjetnost

drugi. Šešo napominje da "novija etnološka i folkloristička izvješća s terena donose velik broj podataka o još uvijek živim tradicijskim vjerovanjima u nadnaravna bića." (Šešo 2010:121)

2. NADNARAVNA BIĆA U NARODNIM VJEROVANJIMA SJEVEROZAPADNE HRVATSKE

2.1. VILE

Prema literaturi vile su natprirodna bića koja pomažu ljudima i donose sreću. One su mlade, lijepe i vitke djevojke, izuzetne ljepote. Imaju dugu raspuštenu plavu ili bijelu kosu. Također, postoje zapisi i o muškim vilenjacima, koji su obično mladi i lijepi momci prisvojeni od vila. Prema zapisima u Upitnici³ vile su na glavi imale vijenac od bilja u kojem je bila njihova snaga. Ljudima pomažu na razne načine, recimo dobrim ljudima obavljaju noću poslove u kući i polju, pomažu u nevolji i čine dobra djela. K njima može samo onaj koji je čiste duše i tijela. Žive u prirodi - u šumama, kraj voda i u vodama, u spiljama, na planinama i nisu u blizini ljudi. Vile pjevaju i plešu, primjerice na zdencu ili oko slapa. U literaturi se spominje nekoliko vrsta vila, kao npr. vile ponevke koje u podne brane odlazak na polje kako ne bi nastala šteta ili vile koje žive u vodi i pola su djevojke, pola ribe te imaju riblji rep. Onima koji ih sretnu je zabranjeno o njima pričati, one to kažnjavaju. Govori se da vile mogu ukrasti dijete i odgojiti ga kao vilu. Najčešće su ih sretali pastiri, konjari i putnici. Govori se da su otišle kada su kočijaši počeli pucketati bičevima. Postoje zapisi da se vile rađaju kao ljudi i da su vile djevojke koje su umrle mlade.

Milan Lang u knjizi *Samobor. Narodni život i običaji* piše o vilama. Lang (usp. 2009:916-918) da su u Samoboru vile opisivane kao lijepe mlade djevojke sa dugom kosom. Nalazile su se u "Vilinskoj jami". Pričalo se da su vile noću dolazile dobrim i pobožnim ljudima i obavljale poslove u kući, vrtu ili polju. Pripovjedalo se da su jednom gospodaru noću posjekle sav kupus iz vrta, a on ih je blagoslovio. Drugu noć je u njegovom vrtu naraslo deset puta više kupusa no što je prije bilo. Prema priči jedni Tušini⁴ nisu odobravali da im vile

³ Upitnica etnološkog Atlasa Jugoslavije

⁴ Zaselak nedaleko "Vilinske jame"

noću sijeku kupus i odnose, pa je jedan od njih pucao na vile kad su došle u vrt. Nakon toga mu je sav kupus sagnjilo i što god da je posijao nije mu valjalo, te na njegovoj zemlji ništa nije rodilo. Vjerovalo se da vile imaju svog gospodara – *vilovnaka* ili *kosmatog čovjeka*. Prema priči jedan od Tušina, pijanica, pucao je u vilovnika i ubio ga. Nakon toga su nestale vile iz njihove pećine i nikad se više nisu vratile. Tušini tvrde da su vile u svom domu imale raspelo, koje su oni pronašli u pećini nakon njihova odlaska. Prema drugoj priči vile su otišle iz ovoga kraja zbog pucnjave bičeva, i pastira koji su svirali svojim piskama. Osim vila pri Tušinu pričalo se da nastanjuju i pećinu blizu puta u Palačnik, a i mjesto Rudarska draga.

Vatroslav Rožić u tekstu *Prigorje. Narodni život i običaji* objavljen u *Zborniku za narodni život i običaje* iznosi priče iz prigorskog kraja. Rožić (usp. 1908:99) piše da je jedan kazivač rekao da je njegov pokojni otac na ispaši s volovima vidio vile. Bile su bijele kao snijeg, duge kose koja im je padala po plećima. Njegov stric Mikula i stric Joška su bili na ispaši i zaspali su kraj volova. Kad su se probudili, vidjeli su dvije vile, također bijele kao snijeg i duge kose. Čuli su vile kako kažu: "Marva počiva, a spaije spavaju!"

Josip Kotarski u tekstu *Lobor. Narodni život i običaji* objavljen u *Zborniku za narodni život i običaje* piše o vjerovanju u vile u Loboru. Lobor je općina u Krapinsko – goranskoj županiji. Kotarski (usp. 1918:51) piše da su vile lijepe djevojke bez odijela, raspuštene i lijepo zaglađene kose do koljena. Žive u pećinama, u rupama pod zemljom, a k njima može doći samo onaj koji je čist u duši i tijelu. Vile ljudima rado pomažu i donose sreću, tako da je dobro za neki kraj ako se vile tamo zadržavaju. Postoji priča da je jedan pastir bio s prasedi na ispaši. Jedno prase je dolazilo i odlazilo, a svaki put kad se vratilo je bilo sve ljepše i ljepše. Pastir ga je odlučio pratiti i otkrio da prase ulazi u jamu. Ušao je unutra i vidio prelijepe djevojke, koje su ga molile da im proda prase. On je pristao, a one su ga uputile da će pronaći zakopane novce pod orahom. Pastir je postao sretan, i pripovijedao je da nigdje nije vidio takve ljepote kao kod vila, najljepše palače, stolove i stolice koje se mogu zamisliti. U Loboru također postoji vjerovanje da su vile vidjele koze tokom ispaše kako skaču po vinovoj lozi i piju sok, probale su sok i svidio im se. Počele su nogama gaziti vinovu lozu i piti sok, a od toga napitka su pjevale i bile vesele. Od toga dana se grožđe gazi nogama. Vjerovalo se da kod njih više nema vila odkada su pastiri počeli bičevima pucketati i ljudi bubnjati u bubnjeve.

Ljiljana Marks (usp. 1994:150) u knjizi *Vekivečni Zagreb* prenosi priču iz naroda koja

govori da se u gori poviše Jakovja nalazi Vilinska špilja i da su u njoj nekad prebivale vile. Dok su one bile tamo pred pećinom je bilo vrelo u kojem su se ujutro kupale, a kada su otišle, vrelo je presušilo.

Zoran Čiča (usp. 2002: 86) u knjizi *Vilenica i vilenjak (Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica)* piše o tome da vile ugrabljivale, osim djece, i odrasle. Prisvajale su ih na neko vrijeme i učile proricanju, liječenju i drugim tajnama koje su bile samo njima poznate. Najčešće su uzimale mladog i lijepog momka ili djevojku. Mladi momak koji je živio s vilama postao bi vilenjak. Ovaj momak je kasnije nazivan i smatran gatarom i vraćem, no zapravo je bio vilenjak. Spominje se i da momak, "ako je mlad, može postati vilenjak time što će ispuniti fabularnu funkciju vilinog ljubavnika." (Čiča 2002:86)

Ljerka Albus (usp. 2013:50-52) u katalogu izložbe "*Vjera, ufanje, ljubav*" *Gradskog muzeja Varaždin* piše da su u selima zapadno od Varaždina nekada bila prisutna vjerovanja u dobre, ali i zle vile. "Vjerovalo se da u šumi postoji Vilin slap i da oko njega vile plešu (Rinkovec). Također se vjerovalo da vile žive u šumama i pećinama, a da svoje sastanke održavaju okupljanjem kod lipe, oko koje plešu i pjevaju. Kazivanje iz sela Šaše govori da su se vile sastajale na brijegu Sekoljčici na Starhinjčici, a znale su se i u Bednji kupati. Također su seljaci često vile znali čuti kako lijepo pjevaju na zdencu. Albus spominje i vile Torke, one su kažnjavale i njima su plašili djecu. a vile ponevke su u podne branile odlazak na polja kako ne bi nastala šteta. Kazivačica iz Kučan Marofa spominje da je išla s bakom do Dravščine, polja nedaleko sela gdje su imali sjenokošu i djetelinu. Na sjenokoši su zatekle dva veća pravilna kruga od tamnozelenih djetelina. Baka joj je rekla da su to vile plesale po noći i upozorila ju da ne stane u krug jer to donosi veliku nesreću i poremeti njihovo kolo. Kazivačica tvrdi da su ti krugovi postojali do njezine petnaeste godine.

Danijela Križanec – Beganović u katalogu izložbe *Etnografskog muzeja u Zagrebu "Čarobna družba, vjerovanja u nadnaravna bića u Podravini"* piše o vjerovanju u vile u Podravini. "Vile su natprirodna bića koja žive u prirodi, na mjestima udaljenima od ljudi: u šumi, na planini, kraj vode i u vodi, u močvari, u spilji." Križanec – Beganović (usp. 2015:22) Križanec – Beganović (usp. 2015:22-24) piše da su zabilježeni brojni opisi ovih bića iako se o njima nije smjelo pripovijedati – jer su vile kažnjavale svakoga tko o njima priča. Većina priča je samo ono što su kazivači čuli od drugih pripovjedača. Uglavnom ih se opisuje kao mlade, vitke djevojke izuzetne ljepote. Odjevene su u bijelu haljinu ili koprenu

koju, ako poderu, ne mogu više letjeti. Imaju dugu raščesljanu plavu ili bijelu kosu, a u starijim zapisima iz *Upitnice*⁵ spominje se da su imale na glavi vijenac od bilja u kojima je počivala njihova snaga. Njihova ljepota je ponekad bila umanjena time što im zaudara kosa ili imaju životinjske noge.⁶ U zapisima *Upitnice* je također zabilježeno da vile imaju krila, i da postoje vile koje žive u vodi, one su pola ribe pola djevojke i imaju riblji rep. Priče o susretima s njima nisu česte, a najčešće su ih sretali pastiri, konjari i putnici. Postoji zapis iz Kamešnice koji navodi kako su vile zapravo djevojke koje su umrle mlade. Na području Podravine su prikupljeni podaci da se vile rađaju kao ljudi. Također, govori se da mogu ukrasti ljudsko dijete i odgojiti ga kao vilu.⁷ Poznate su i priče o otmici muškaraca kako bi im bio muž ili bio s njima kraći period kako bi dobile dijete.⁸ Nakon što se oteti muškarci vrate u selo, često su nijemi. Ako je vila rodila dječaka, vraća ga ljudima, a djevojčicu zadržava i ona također postaje vila. Nema podataka o tome da postoje muški vilenjaci, no u Ruškovcu je zabilježeno vjerovanje da se vile rađaju od vila dok im je otac vilenjak, odnosno čovjek koji je ljubimac vila.⁹

2.2. VJEŠTICE

Prema literaturi vještice su stare žene koje magijom (urocima) čine štetu ljudima. U literaturi se spominje i muški vještac. On je često bio vještičin muž. Oni se smatraju prvenstveno zlonamjernima. Vještice su zapuštenog izgleda, oštih crta lica. Nedruštvene su i ponašaju se neobično, ne pridržavaju se društvenih normi. Čine štetu ljudima, posebice ako im se netko zamjeri. Nanosile su materijalnu štetu, najčešće blagu ili urodu, te onemogućavale napredovanje gospodarstva. Tu se osobito ističe krađa mlijeka, pripovjedalo se da su mogle pomusti kravu bez fizičkog kontakta. Mogle su učiniti primjerice i da se čovjek razboli, da nema dijete, uzrokovale su tuču, mraz, požar ili svađu. Uroci su se najčešće činili pomoću posudbe ili krađe nečijeg predmeta. Spominje se i da su imale sposobnost transformacije, te su se tako primjerice mogle pretvoriti u žabu. Najugroženije su bile žene, osobito mladenke, roditelje, ali i mala djeca i novorođenčad. Kao zaštita od njih su se koristile razne biljke,

⁵ Kamešnica, Križevci, UEAJ inv.br.1958.

⁶ Otrovanec, Pitomača, UEAJ inv.br.1317

⁷ Isto.

⁸ Isto.

⁹ Ruškovac, Bjelovar, UEAJ inv.br. 166

amuleti, zaštitni tekstovi i formule, ali i izbjegavanje šetanja noću i sušenje dječjeg rublja ili pelena vani noću. Također su postojali ljudi (vrači) koji su imali posebna znanja i sposobnosti pomoću kojih su pomagali onima koji su bili pod utjecajem vještice. Smatra se da su se najčešće skupljale na raskršćima, koja su se morala izbjegavati noću kako ih se ne bi srelo. Spominje se i da su mogle letjeli na metli, prije čega bi se namazale posebnom mašću i izgovarale posebne formule.

Međimorec je u *Zborniku za narodni život i običaje* objavio jedno vjerovanje vezano za vještice u Hlebinama. Hlebine su općina u Koprivničko – križevačkoj županiji, općinu čine sela Hlebine i Gabajeva greda. Međimorec (usp. 1896:262) spominje vjerovanje da kada krave ne daju mlijeko, vještica ga je uzela. Lijek protiv toga je da se uzme stara motika koja sedam godina nije korištena i užari u vatri. Potom se pripremi blagoslovljena sol, tamjan, komadić užeta od crkvenog zvona i blagoslovljeni barut.¹⁰ Sve navedeno se izmiješa i baci na vruću motiku uz riječi: "Kak ovo brzo plavne, tak se ti brzo skončala". Od toga će vještica oboljeti i opet će biti mlijeka.

Vatroslav Rožić (usp. 1908:98) u tekstu *Prigorje. Narodni život i običaji* piše da su se vještice bojale onoga koji puši (iz lule). Također se spominje da vještice mogu učiniti da krava ne daje mlijeko. Najčešće su se skupljale na raskrižjima, zbog čega su se ljudi bojali prolaziti tim putem. Vjerovalo se i da vještice uzrokuju tuču i jašu na metli na Klek.

Prema Josipu Kotarskom (usp. 1918:49,50) se vjerovalo da vješci čine da krava ne daje mlijeko, a mogu učiniti i da se kola prevale nasred ceste tako da zaškilje kroz lijevi rukav kaputa za kolima. Također, mogu ozdraviti bolesnika bez lijeka. U Loboru se vjerovalo da su vještice puno gore od vještaca. Vještica tako može po noći podojiti krave da ju nitko ne vidi ni ne čuje, a može i staviti kost pod prag da u kući nema sreće dokle ona želi. Vjerovalo se da vještice imaju sjednicu noću na Veliki petak, a stol su imale na smreki. Onaj tko zna gdje se sastaju, ne smije nikome reći inače će oboljeti. Mogu jednom nogom stati na jedan, a drugom na drugi brijeg, i među tim brijegovima će padati tuča ako one tako hoće. U Loboru se na oblake pucalo iz mužara¹¹. U oblaku su bile vještice, koje su se veoma plašile blagoslovljenog praha i kugle koji se stavljao u mužar, a ponekad bi pogodili vješticu. Onaj koji puca iz mužara nije smio s nikim razgovarati dok to radi, jer bi u liku čovjeka mogao biti vrug pa od

¹⁰ Barut kojim se pucalo na Uskrs i Tijelovo.

¹¹ Starinski top, prangija

pucanja ne bi bilo koristi. Također se vjerovalo da vještice lete po magli i po zraku, i da se mogu preobraziti. Namažu se mašću i mogu odjednom preletjeti velike udaljenosti. Jedno kazivanje navodi da je dječak našao lončić s mašću ispod strinine postelje. Namazao je s tom mašću kola koja su nakon toga pojurila na orah.

Često imamo predodžbu vještice kao stare gospođe koja živi sama, ne razgovara često s ljudima, i čini se tajanstveno, misteriozno. Mirjam Mencej u knjizi Coprnice su me nosile piše o stereotipnoj čarobnici. Autorica je podatke prikupila terenskim istraživanjem ruralnih područja na granici istočne Slovenije s Hrvatskom 2000. i 2001. god. Mencej piše (usp. 2006:112-114) da je čarobnica u pravilu ženskog spola, stara, ružna i ponaša se neobično. Engleska izvješća iz 16. i 17. st. iznose i da je vještica hroma, šepava, nedruštvena, prosjakinja, zlobno govori, poročna je i svadljiva. Pripovjeda se da vještica ima dug, čudan nos te bradavice ili drugo obilježje na licu. Također, vještica je neuređena, prljava, ima podočnjake i srasle obrve te ružan pogled.

O letu vještica piše Ljiljana Marks u tekstu "*Ni o drvo, ni o kamen...": Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama*". U svojem tekstu je pisala o riječima koje vještica izgovara kako bi poletjela. Te riječi autorica naziva formulama, koje su prema njoj "medijatori, verbalno sredstvo koje samim svojim izričajem aktivira i oslobađa nepoznate sile i omogućuje njihovo djelovanje." (Marks 2007:30) Marks (usp. 2007:30) naglašava ulogu promatrača, koji najčešće pokušavajući ponoviti formulu izgovaraju krivo, najčešće ispustivši jedno slovo. Promatrač jedini potvrđuje zbiljnost predaje, on je glavni svjedok. On sudjeluje u vještičjim okupljanjima, a nije vezan šutnjom. Zbog promatrača je priča nastala, i najčešće se na njega pozivaju u predajama. On je zbog krivog izgovaranja formule poletio, ali došao na odredište izubijan. Marks (usp. 2007:32) piše da katkad sve nestane jer je izgovorio ime Božje, a katkad je i ucijenjen i ne smije reći što je vidio. Kada mlada vještica (kći ili snaha vještice) krivo izgovori formulu, biva kažnjena, no ipak sudjeluje u obredu. Ipak, ona o svemu ne govori i čuva tajnu, te zbog toga nije izvor kasnije priče. Marks (usp. 2007:34,35) ističe da, izuzevši magijske stihove iz 15.st., ne postoji u sudskim zapisnicima o progonu vještica formula o letu, već se spominju rečenice koje se izgovaraju pri nekim radnjama, kao što su pravljenje tuče, pretvaranje pepela u tuču itd. Ipak, let kao način kojim se ide na vještičje okupljanje se spominje gotovo uvijek. Spominje se mast, kojom su po gradu mazale ljude, katkad štap kojim lete, a mazale su i sebe prije leta.

Neke formule u zapisima hrvatske predaje koje Marks iznosi su:

Ni kroz trn, ni kroz draču, na Vis na bačvu, a u Puju pod orah (Marks 1981:44).

Ni o drvo, ni o kamen već u Pulju pod Orahe (Kadčić Peka 1859:332).

Ni o drvo, ni o kamen! a starac odgovara: Kud snahe, onud i ja!
(Đorđević 1989:31).

Ne zadeni me trn, ne zadeni me grm, ni drača ni dub, ni cer ni rov, ni
grota ni brig ni slama ni nič!

"Ni o drivo, ni o kamen, već u Pulju di ostali." Muž potom govori: "I o
drivo, i o kamen, pa u Pulju di ostali." (Marks 1980:267). (Marks 2007: 29)

Okupljanje na raskršću se spominje i u zagrebačkom području. Marks (usp. 1994:99) navodi pripovijest kako su vještice plesale na raskršću i kad bi ih vidio koji muškarac, zaustavile su ga i morao ih je nositi na Sljeme. Onaj tko ih je nosio nije smio o tome nikome pričati inače bi ga ošišale i obrijale. Priča se da je jedan muzikaš Đurkov išao iz Šestina pijan usred noći i kod mosta vidio vještice kako peru. Opsovao ih je, a one su mu obrijale glavu i brkove.

Matija Dronjić u svom tekstu *Prilog istraživanju vjerovanja u lepoglavskom kraju* koji je temeljen na terenskom istraživanju u Lepoglavi također piše o vješticama (coprnjicama). Prema Dronjiću (usp. 2014:191-197) ljudi su uglavnom znali tko je u selu coprnjica, one su bile drukčije po izgledu, zapuštene, oštrijih crta lica. Ponašale su se neobično i nisu se pridržavale društvenih normi. Primjerice, ona žena koja je prva došla susjedima čestitati Božić na Štefanje (26.prosinca) smatrala se vješticom i nerijetko se događalo da joj ukućani nisu htjeli otvoriti vrata. Coprnjice su smatrane zlonamjernima, no postojale su iznimke - smatralo se da postoje žene s posebnim moćima koje su skidale uroke i

liječile ljude ili stoku. Vještice su najviše štete činile onima koji su im se zamjerili ili su im odbili nešto dati. Uroci su bili usmjereni protiv ljudi, stoke i usjeva. Od natprirodnih sposobnosti coprnjice kazivači su najčešće isticali mogućnost transformacije coprnjice u žabu. Smatralo se lošim znakom kada bi vidjeli žabu na njivi, a pogotovo u štali.

Najrasprostranjenije je vjerovanje da je vještica mogla pomusti kravu bez fizičkog kontakta, odnosno pomoću *štrika* (povlačeći konop imitirajući mužnju, dok bi se posuda ispod njenih nogu napunila mlijekom magičnim putem). Evidentirano je i postojanje muški coprnjaka, no u manjoj mjeri. Spomenuto je i postojanje bračne zajednice u kojoj su muž i žena coprnjak i coprnjica. Kao važna komponenta u transformaciji osobe u coprnjicu smatra se izdaja kršćanskog nauka, odnosno odanost vragu. No, osim toga smatralo se i da se vještica mora roditi na točno određeni dan i biti podučena zanatu od starije vještice. Dronjić opisuje jedan postupak detekcije coprnjice, koji su provodili isključivo muškarci. "Osoba je na blagdan svete Lucije (13. prosinca) trebala početi izrađivati drveni stolčić na način da svaki dan do Badnjaka u njega ugradi samo po jedan element. Po odlasku na polnoću trebalo je ponijeti stolčić sa sobom u crkvu, staviti ga na prag te na njega stati kada za vrijeme misnog slavlja vjernici ustaju. Vjerovalo se da se upravo u tom trenutku među okupljenim mnoštvom mogu raspoznati *coprnjice* jer bi bile okrenute prema promatraču umjesto da gledaju prema oltaru. No, tada je valjalo brzo pobjeći kući jer bi u suprotnome raskrinkane vještice osobu mogle stajati glave kako bi njihova tajna ostala skrivena." (Dronjić 2014:193)

U katalogu izložbe *Vjerovanja u nadnaravna bića u Podravini* opisano je kakvu štetu može nanijeti vještica. "Najčešće se radi o nanošenju materijalne štete i krađi dobara te onemogućavanju prosperiteta čovjeka i njegova gospodarstva." (Križanec – Beganović 2015:15) Križanec – Beganović (usp. 2015:15-17) spominje nanošenje štete blagu ili urodu, što se čini zakapanjem ili podmetanjem predmeta. Mogle su učiniti da se čovjek razboli, da nema djece, mogle su gušiti čovjeka noću te sisati čovjeku ili životinjama krv. Mogle su spriječiti dijete da napreduje (učiniti da je mršavo). Spominje se i da su zagađivale pšenicu garom, kao i prije napomenuto uzrokovanje tuče, ali i mraza, požara ili svađe. Smatralo se da su osobito moćne na Jurjevo pa su se na taj dan ograde kitile glogovim trnjem. Kao zaštitu od krađe mlijeka spominje se da su prije prvog izlaska na pašu krave prelazile preko žeravke. Uroci (*coprije*) su se radili posudbom ili krađom predmeta ili otpadaka ljudi, pa su ljudi bili oprezni pri posuđivanju stvari, ali i pri primanju čudnih i neprimjerenih darova. Kao zaštitu

od vještica spominju se razne biljke (drijenak, češnjak, glog itd.), razni amuleti i nakit ili zaštitni tekstovi i formule. Dobra zaštita bilo je i izbjegavanje kretanja ili susreta po noći, direktan ulaz roditelji ili novorođenčetu noću, sušenje dječjeg rublja ili pelena vani noću. Smatralo se i da nije dobro pričati o vješticama petkom jer one tada sve čuju i znaju. Najugroženiji su bili novorođenčad, mala djeca, roditelje, mladenke i mlade nevjeste, te se smatra da su žene podložnije zlim utjecajima. Od domaćih životinja najugroženija je bila krava. Oni koji su štitili i pomagali u situacijama kada je netko pod utjecajem vještice su se nazivali vrači ili gatar. Oni su raspolagali posebnim znanjima i poništavali su djelovanje coprija i drugih magijskih utjecaja. Neki od postupaka koje su vrači radili su nalaženje i spaljivanje zakopanih predmeta (kose, noktiju, konca), izrada mješavine čajeva i masti, gatanje na grah, ali i obračun s vješticama. Pri tome su se često izgovarale formule, poput ove koju bilježi Ivančan (1998:34) "Vurok sedi na poceku, vuročica pod pocekom. Kaj vurok napravi, vuročica raspravi."

2.3.MORE

Prema literaturi mora je mlada neudana žena koja ima nadnaravne moći i muči čovjeka po noći tako da mu sjedi, čuči ili leži na prsima. Ona čovjeku stvara nelagodne osjećaje na prsima, ne da mu disati i stvara mu osjećaj težine. Mora udajom postaje vještica. Ona je stvarna osoba, čiji duh izlazi noću i napada druge, i djeluje samo po noći. Isključivo je zlonamjerna osoba. Ima sposobnost zoometamorfoze isto kao i vještica. Za obranu od more se koriste slične metode kao i pri obrani od vještice, ali i razni drugi postupci. Mora, isto kao i vještica, najviše napada žene i malu djecu, te novorođenčad.

Rudolf Horvat u *Zborniku za narodni život i običaje* objavio je neke podatke o vjerovanju u more u Koprivnici. Horvat piše (usp. 1986: 237) da će mora pobjeći ako netko zazove čovjeka imenom. Kao zaštita može poslužiti da se stavi križ pod glavu, a ispod nogu na drvo od postelje se trebaju nacrtati kredom noge u križ.

Dronjić (usp. 2014: 197) piše da se u lepoglavskom kraju ova bića nazivaju trutama. Trute "napadaju ljude u snu i ne daju im disati. Ljudi su ih često povezivali s iznenadnim osjećajem nemoći i težine, a upravo su potonji izjednačavali s prisustvom neke fantomske osobe koja im sjedi na prsima." (Dronjić 2014:197) Dronjić (usp. 2014: 197) nadalje piše kako su neki kazivači izjednačavali trute s coprnjicama, opisujući ih kao stvarne ljude iz

njihove okoline koji imaju nadnaravne moći, točnije djevojke i momci koji su neudati. Nerijetko su zabilježena kazivanja osobnih iskustava. Smatralo se da se ova bića može odvratiti raznim postupcima magične ili praktične prirode. Kao primjer navodi riječi kazivača rođenog četrdesetih godina 20.st.: „I onda, znoš kaj – uzmi jednu desku i zabi nekoliko čavla da oni izidu na drugu stranu vun. Da viriju prema vun. I tu desku deni na se. I govori jedan da je osjetil kak nekaj legne na njega, ali odma da odide. I više da mu nije dolazila.“ (Dronjić 2014:197)

U katalogu izložbe o vjerovanjima u nadnaravna bića u Podravini Križanec – Beganović (usp. 2015: 31-33) piše da je ona najčešće stvarna osoba iz mjesta, te da njezin duh izlazi iz tijela noću i napada ljude. Ona čuči, sjedi ili leži čovjeku na prsima. Mora je isključivo zlonamjerno biće. Isto kao što je slučaj i sa vješticama, mora najviše napada djecu i novorođenčad, mlade žene (pogotovo nakon poroda), a i mladunčad životinja. Također, kao jedna mogućnost obrane od mora navodi se ista kao i ona od vještica, da dječje pelene i odjeća ne smiju ostati vani po mraku, te autorica zaključuje kako su ova i druge zabrane jedinstvene za obranu od zlih bića koja napadaju noću. Neki čak izjednačuju vještice i more, upotrebljavaju oba naziva, a u nekim zapisima je mora zapravo djevojka koja nakon udaje postaje vještica. I mora i vještica imaju sposobnost zoometamorfoze, odnosno pretvaranja u različite životinje, i to najčešće u mačku ili noćnog leptira. Razlika je u tome što mora djeluje sama po noći, dok vještica može djelovati i danju. Za moru je najviše kazivača bilo sigurno da postoji, više nego za vješticu ili vilu. Najviše je osobnih iskustava u zapisima o morama, dok se priče o vilama i vješticama temelje ponajviše na predaji. Većina sugovornika ne navodi kako su vidjeli moru, već da su osjetili pritisak i gušenje. Također, pojedini sugovornici nisu prepoznali moru kao nadnaravno biće, već kroz izraze "more me brige" ili "noćna mora". Kao obrana od mora koriste se blagoslovljena voda i krunica, hren i češnjak koji bi se nosio sa sobom, ponekad su crtali križ na čelu, a postoji zapis i da su žene noću trebale imati maramu na glavi vezanu s dva čvora.

2.4. DRUGA NADNARAVNA BIĆA

Pozoj

Ovu neman spominje Milan Lang (usp. 2009:930), te kaže da pozoj nastaje tako da se nosi jaje kokota starog trinaest (neki kažu i devet) godina pod pazuhom trinaest (ili devet) godina. Priča se da je prebivao u Pušini (Puhovoj dragi) ispod Giznika, kamo se preselio nakon što je prebivao kod franjevačkog samostana. Otamo je otišao jer je nestalo jezero u kojem je boravio. Vjeruje se da u samostanskoj crkvi ne smiju zvoniti na oblake¹² inače bi došao pozoj i sve porušio. Također se priča da je na samostanskom dvorištu viđena zvijer na koju su pucali, ali se svako tane od nje odbijalo.

Josip Kotarski (usp. 1918:52) piše da se u Loboru vjerovalo da je Pozoj velika zvijer s krilima koja uvijek leži pod zemljom. Glava mu je pod jednim brijegom, a rep pod drugim. Van ga može izvesti samo "crni čarobnjak" i to riječima: "Je li boš kumril ali scal?"¹³ Ako kaže da će kumriti (oblačiti se) tada će, kad izađe, zemlja dobro roditi. Ako kaže da će scal (pomokriti se) bit će velika poplava. Nakon što ga crni čarobnjak izvede van, pozoj izmiješa sve vjetrove i leti po zraku. Priča se da ga je zaklao Sv. Juraj kada je htio pojesti jednu djevojku.

Ovo vjerovanje se bilježi i u Varaždinu. Ljerka Albus (usp. 2013:50) piše kako je zmaj (*pazaj*) prema legendi boravio u podzemnoj spilji koja se proteže od Lepoglave (gdje mu je rep) do crkve sv. Jurja u Lepoglavskoj Purgi (gdje mu se nalazi glava). Vjerovalo se i da zmaj živi u brdu Žirinov u blizini rijeke Bednje, te u spiljama brda Želimor. Ako ga bi ga se uznemiravalo, rigao bi vatru.

Pasoglavac

Pasoglavac je nakaza koja ima ljudski lik i pseću glavu. Dragutin Hirc je u *Zborniku za narodni život i običaje* objavio nekoliko zapisa o pasoglavcu, kojeg se u ovom tekstu naziva još i pasjan, pesjak, pasjoglavac i songlav. Hirc (usp. 1896:229) piše da se u sv. Petru kod Ludbrega pričalo da je nekoć kod sela bila velika močvara. Dok je Hrvatska bila pod turskom

¹² Seoski običaj da se crkvenim zvonima rastjeruju oblaci i sprječava nevrijeme.

¹³ "Budeš li se obukao ili se pomokrio?"

vlašću pasjan je hvatao ljude, a volio je i ženama odgristi grudi. Ljudi se bježali pred njim po močvari i pritom bacali daske kako bi lakše pobjegli. U Velikom Trgovištu u Zagorju ovu nakazu zovu pesjak i on je lovio i jeo kršćane, a isto se vjeruje i u Slatiniku kod Broda na Savi gdje se naziva pasjoglavac. U Strizivojnoj se vjeruje da ima pasju glavu i konjske noge te da je jeo svijet."Jedan seljak iz Gornjih Boraca kod Daruvara pripovijedaše mi o pasoglavcima, da ih ima u mračnoj zemlji, a pred njima da se može čovjek sakriti u konjsko djubre, jer ga drukčije nanjuše. Tu mračnu zemlju čuva vojska, da ne prodju k nama, već u Rusku carevinu. U toj mračnoj zemlji ima dragoga kamenja. Pasoglavci odvedoše onamo čovjeka, nu taj je utekao i odnio dragoga kamenja, i tako se naš narod uvjerio, da ga ondje ima. Toga čovjeka htjede da uzme pasoglava žena, nu jer bijaše posljednja, pobjegne joj." (Hirc 1896:229)

Prema Križanec – Beganović (usp. 2015:56) ova nakaza živi u pećini daleko od ljudi, ima jedno oko na čelu i lovi i jede ljude. U suvremenim istraživanjima u Podravini se bilježe dvije grupe podataka. U jednoj grupi izraz pesoglavec se veže uz ćelave ljude, ljude obrijane glave ili jako kratke kose. U drugoj grupi se bilježe izjave o prodorima azijskih konjaničkih naroda u periodu prije Turaka. Tako se u ovoj grupi izraz pesoglavec veže uz drugačiji i čudnovati izgled azijskih naroda, te se pesoglavce opisuje kao ratnike na konjima, obrijanih glava.

Vukodlaci

Vatroslav Rožić (usp. 1908: 98) spominje *vukodlake* u tekstu o Prigorju, ali navodi samo vjerovanja u vukodlake kao u one koji su umrli i vratili se među žive. Tako se spominje da je jednome čovjeku žena umrla i on je molio Boga da ju vidi. Ona je jednu noć legla kraj njega i rekla da prestane to željeti inače će ona morati opet umrijeti, a to će joj biti teška smrt. Nakon toga je otišla. Druga pripovijest govori o tome kako je jedan muškarac oženio drugu ženu dok je prava još bila živa. Nakon toga mu je prava žena umrla, i prilikom njihovog vjenčanja je htjela zaklati njegovu drugu, novu ženu, i ona ju je jedina mogla vidjeti.

Križanec – Beganović (usp. 2015:47,48) piše da je u Podravini vukodlak po vjerovanju zapravo čovjek koji je umro i vraća se da bi činio zlo živima. U Podravini se vukodlak i vampir izjednačavaju i predstavljaju isto biće. Vukodlak je čovjek koji je bio zao tijekom života, krivo se zaklinjao ili bio grešnik. Također, i onaj koji se za života bavio coprijama. Neregularno sahranjivanje također može biti uzrok vukodlačenja pokojnika, kao

npr. kada se ne zapali svijeća nakon što je netko umro. Vukodlak može postati i onaj kojega na odru preskoči mačka, pas ili neka druga životinja. U novije doba vukodlakom se smatra kosom i bradom zaraslog čovjeka, ali i zločestog čovjeka. Vukodlak je u vjerovanjima ljudskog lika, ili dotjerani gospodin koji ne uspijeva sakriti svoje velike zube ili šumski čovjek, zarastao i dlakav. U starijim izvorima se spominje i u obliku životinje. Vjeruje se da ljude napadaju noću, izvan naseljenih mjesta, a posebice na raskršćima i prilikom putovanja. Prilikom napada bacaju prašinu u oči, pregrizu grkljan i potom sišu krv. Za zaštitu se koristila svijeća ili baterijska svjetiljka jer vukodlaku smetaju plamen i svjetlo. Također se koristio nož jer se boje oštih predmeta, a i uobičajeno sredstvo za zaštitu od zlih sila - glog, blagoslovljena voda, križ i krunica. Pribjegavalo se i takvoj zaštiti da se vukodlaka ubije, pa se pritom grob probijao glogovim kolcem ili crnim trnom. Autorica napominje da u Podravini vjerovanje u ovo biće nije osobito prisutno.

Medivančići/nevidinčići

Milan Lang piše (usp. 2009:908) da su to bijele velike "klupke". One se igraju po zemlji i zraku i plaču i jauču kao mala djeca. Vjeruje se da su to djeca koja su prije krštenja umrla. Zapisao je i nekoliko kazivanja. Josip Gorupec je vidio nevidinčice i bježao je pred njima, vidio ih je oko 4h ujutro. Stjepan Kocijanić je vidio usred noći kako se po putu koturaju glave, velike otprilike koliko i srednje klupko vune, i čuo ih kako viču i jauču. Kako je bila mjesečina, vidio je i usta, velika i široka.

Vatroslav Rožić piše (usp. 1908:99) kako su to djeca koja su umrla bez krštenja. Također, to su ona djeca koja su majke zadavile i zakopale. Imaju ćuperak na glavi i po noći viču: ćaća – mama, ćaća – mama, jaj – jaj – jaj – jaj. Najviše viču u 23h i 1h ujutro. Rožić piše da ljudi više ne vjeruju toliko u medivančice, već objašnjavaju tu pojavu time da se mačke deru. Odrasli plaše djecu s medivančicama. Kazivač kaže da je njegov pokojni otac vidio oko 1h i 15 minuta po noći medivančice kako jedan za drugim hodaju kod zdenca.

Ovo vjerovanje zabilježeno je i u području Varaždina. Ljerka Albus (usp. 2013:48) piše da je smrtnost dojenčadi nekad bila jako velika, pa se dijete moralo što prije nakon poroda krstiti kako bi njegova duša otišla u raj i kako ne bi lutala. Nekrštena djeca koja lutaju su se u bednjanskom kraju nazivala *plomeni krsnici* ili plamički koji lete.

U Podravini prema Križanec – Beganović (usp. 2015:37) su se *posvečkarima* nazivali nemirni

pokojnici, a posebice nekrštena djeca, utopljenici, ali i grešnici. Isti termin se koristi i za malena svjetla (plamičke) koji su se javljali zimi ili ljeti na polju lebdeći iznad tla.

Mrak

Ovo biće po noći guši čovjeka, a vjerovanje je poznato u cijeloj Hrvatskoj. Spominje ga Milan Lang i Križanec – Beganović. Milan Lang (usp. 2009:925) kao zaštitu od mraka (*mračnaka*) spominje travu koja se zove mračnak (lišajevica) kojom se svaku večer treba nakaditi kako bi se otjeralo mračnaka.

Križanec – Beganović (usp. 2015:42,43) piše kako to biće nije ljudskog lika, već je amorfna gorostasna pojava koja se pojavljuje sama, u paru ili u grupi. Ipak, zabilježeno je u Podravini i bilogorskom području kako mrak može imati ljudski lik, i to odraslog muškarca sa šeširom velikog oboda te da ostavlja modrice na žrtvama. Također se spominje da može preuzeti lik životinje koja se potom povećava ili smanjuje pri susretu sa čovjekom. Kao i od drugih noćnih zlih bića, i od mraka se moralo štititi novorođenčad, te *otresti mrak* prije nego se ulazi k djetetu. Za mrak se vjerovalo da tišti i guši ljude. Posebno se opasnim smatralo naći se noću na raskršću jer se tada moglo susresti mrak. Od susreta s mrakom čovjek je mogao dobiti vrućicu ili groznicu i umrijeti.

3. NEKA VJEROVANJA O DRUGOM SVIJETU

Na području Lobora, Prigorja i Samobora ljudi su najčešće vjerovali u katoličku predodžbu o raju, paklu i čistilištu. Ipak, Milan Lang (usp. 2009:931) u samoborskom području bilježi da neki ljudi ne vjeruju ni u Boga, ni u nebo, čistilište ili pakao. Tako neki govore da "kome je dobro, tome je tu nebo na zemlji, drugoga niti nema". (Lang 2009:931) Također, Lang (usp. 2009:931) navodi da se vjerovalo da onaj kojem loše na zemlji ima tu pakao. Neki vjeruju da se čovječja duša seli u drugo tijelo nakon smrti, ali pritom postaje pametnija. Drugi ne vjeruju ni u dušu, već smatraju da krv u čovjeku narav tjera po žilama, ili pak dah. Također, neki vjeruju da nebo i pakao postoje, a da je čistilište tu na zemlji.

Rožić (usp. 1908:100,101) bilježi da se u Prigorju vjerovalo da je čovjeku na drugom svijetu jako lijepo, da se ne muči već se zauvijek veseli. 'Nebeski čovjek' se zabavlja, a ponekad i pleše. Na nebu su ljudi iz jedne obitelji uvijek skupa. Ne mora se brinuti o ničemu i toliko je lijepo 'kako nikad nije bilo niti će biti na ovom svijetu'. U čistilište idu oni ljudi koji

nisu jako grešni, ali nisu zaslužili ni 'dike nebeske'. Čekaju dok im se bog ne smiluje, a za njih se moraju služiti svete mise. U pakao idu jako grešni i zauvijek se muče i peku, i tamo gori vječna vatra.

Josip Kotarski (usp. 1918:52) bilježi nekoliko vjerovanja u Loboru vezanih za drugi svijet. Spominje priču da su dva momka došli pred pećinu, te tamo vidjeli nešto napisano što su htjeli pročitati. Također su vidjeli i starca koji je zapravo bio anđeo. On im je rekao da ne mogu razumjeti to što je napisano i pozvao ih je unutra. Momci su ga upitali tko ga ovdje drži napomenuvši da su ga pokopali. Starac je odgovorio da je velika svemogućnost božanska. Momci su bili kod starca jedan sat, no kada su izašli nije bilo nikoga, a djeca su postala starci. Nisu primijetili da su dugo bili na drugom svijetu, jer im je bilo jako lijepo s anđelima.

4. VJEROVANJA O PRIRODI

Prema Kotarskom (usp. 1918:48) u Loboru se vjerovalo da su na nebu Sunce, Mjesec i zvijezde, a Bog zemlju drži na vlasi. "Zvijezde poznajemo ove: kose (vlašići), majke Božje križ (pet zvijezda), stežeriči (po njima se upravljaju kosci, kada noću idu na kosidbu), danica i večernica. Duga se zove vlečenica." (Kotarski 1918:48) Kotarski (usp. 1918:48,49) je zabilježio da su dijelovi dana: zorja, jutre, vugajnak, poldan, puščaluik, večerka, mrak, večer i noć. Pomrčina se događa po Božjem dopuštenju, i on pomrčinom želi opomenuti ljude da se ostave grijeha. Kada se dogodi velika oluja, to znači da se netko utopio ili objesio. Mora se izbjegavati da mjesec svjetli po čovjeku dok spava jer ga može odnijeti na krov ili na brijeg. Mladi mjesec može pomoći čovjeku. Kada netko prvi put ugleda mladi mjesec, mora reći: "Ti mladi mladenac, pomladi ti mene kak si sam sebe!" i biti će zdrav cijeli mjesec. Smatralo se da je "sretna štala gdje se lastavice gnijezde" i njima se ne smije ništa napraviti, u protivnom bi nastradalo blago. Također, nitko ne smije ubiti slavuja jer je on od Boga poslana ptica koja razveseljuje narod svojim pjevanjem. Postoji i čudesna trava, koja otvara sve ključanice. Kada kosac pokosi tu travu, kosa mu ispadne iz ruke. Ako ju tko želi pronaći, mora svu travu odnijeti na potok, a da je to čudesna trava znalo se po tome što ona jedina ide protiv vode, dok svaka druga trava pliva za vodom.

Vid Balog u knjizi *"Hrvatska bajoslovlja"* piše o raznim nadnaravnim bićima i drugim vjerovanjima u Drnjsanskoj Podravini. U ovoj knjizi tako pronalazimo i vjerovanja

vezana uz životinje, od kojih ću spomenuti nekoliko njih. Balog (usp. 2011:323) piše da su svete ptice lastavice i rode. Lastavice "su svete jer na svojim krilima donose Sunce i jer su ga spasile da ga kača ne popije; njihovo gnijezdo se ne smije uznemiravati, a lastavicu se ne smije ni dirnuti, to bi bila grehota." (Balog 2011:323) Kuća na kojoj rode sviju gnijezdo će imati zdravo i snažno potomstvo, i to već do iduće godine. S druge strane, čuk i vrana su najavljiivači skore smrti. Ako se žaba krastača skriva oko kuće, mora ju se ubiti jer je to *coprija* (urok). Za daždevnjaka i vodenjaka se smatralo da može biti mlado od Pozoja. Balog (usp. 2011:316-318) također iznosi vjerovanja vezana uz vrijeme i godišnja doba. Neka vjerovanja vezana uz zimu su: "Ako guske lete od sjevera, pokazuje oštru zimu", "Ako je na Božić sunčano, godina će obilovati plodovima i vinom", "Ako zimi grmi, ljetina će biti slaba". Neka vjerovanja vezana uz proljeće su da "proljetne rosne i tihe kiše obećavaju dobar prirod" i da "ako na dva dana sunca dođe jedan dan kiše". Vjerovanja koja vežemo uz ljeto su npr. da "ako se ljeti nebo predvečer crveni, sutradan će biti olujna nevremena" i "ako se mravi roje izvan mravinjaka – bit će kiše". Naposljetku, vjerovanja vezana uz jesen su npr. "ako truni žeravice jako lete kroz dimnjak, predskazuju toplo vrijeme" i "ako je ujesen mnogo kiše, zimi će biti snijega".

Ljerka Albus piše o vjerovanjima vezanima uz mjesec u varaždinskom području: "Kad se na nebu pojavi mladi mjesec, mlađak, pazilo se tko u kuću dolazi. Ako u kuću dolazi nepoznata osoba, netko od ukućana morao ju je presresti i prvi razgovor započeti. (...) U Kamenjoj Gorici za vrijeme mladog mjeseca zabilježen je stari običaj prizivanja bogatstva, s vjerom da mladi mjesec peneze nosi. Ljudi su vjerovali kada se ugleda mladi mjesec i ako se nešto novaca u džepu ima, bit će ga još više narednih mjesec dana. (...) Vjeruje se, također, da za vrijeme mlađaka, mladog mjeseca, kao i za punog mjeseca, coprnice imaju posebnu moć. Kada se duga pojavila na nebu tumačilo se da Bogorodica vodu pije, a širinom duginih boja predviđala se plodnost godine." (Albus 2013:47)

U samoborskom području Lang također bilježi vjerovanja vezana uz mjesec. Milan Lang spominje da "tko ugleda mladi mjesec prvi put ispod krova, toga će zaboljeti glava". (Lang 2009:933) Također, "kad se oko mjeseca vidi magleni kolobar, bit će kiše". (Lang 2009:933) Lang (usp. 2009:933) također navodi neka druga vjerovanja vezana uz prirodu, kao npr. da kada padne zvijezda jedna duša je ostavila ovaj svijet, kada se na nebu pojavi repatica da će biti rata i kada u siječnju grmi, da će iduće ljeto ovce uginuti od šuge.

5. PRIGORJE

Vatroslav Rožić je, osim o vjerovanjima, pisao o mnogo aspekata života u Prigorju i o samom tom kraju. U opisu sela piše (usp. Rožić 1908:77) da su sva sela ispod gora posvuda raštrkana, nisu jedno blizu drugog zbog neravnog terena. Teško se nađe ravan teren i za jednu kuću i svatko si gradi onako kako želi, kuće su raštrkane posvuda. Rožić je popisao (usp. Rožić 1908:4) i mjesta u Prigorju, uz napomenu da je svetijanska župa sva popisana, a u plešivičkoj župi su samo sela na gori: Vranovska Draga, Prilipje i Gorica, te sela koja su iznad Jastrebarskog: Gorna i Bolna Reha. Svetijanska župa je između plešivičke i petrevačke župe. Popis mjesta je jako dugo, te ga neću ovdje iznositi. Nadalje, Rožić piše (usp. Rožić 1908:56) da u Prigorju nema velike ravnice, već samo brijegovi i brežuljci. Između brijegova su drage, a obje strane brijega se nazivaju rebar. Tamo je nekada bilo vinove loze, no otkada ju je uništila uš ostale su samo ledine, ali već i dosta nove vinove loze. Skoro između svaka dva brijega je jarak, a ponegdje izvire i ispod gorja. Svi jarci su jako mali, nekada je u njima bilo rakova, no više nema, a nema ni riba. Kod sela Teplica ispod brijega Segelinke izvire i topla voda (26°), te se tamo kupaju "domaća gospoda", ljudi iz Jastrebarskog i Teplica.

Rožić (usp. 1908:79) je opisao kako izgleda seljačko dvorište i kuća. Piše kako neke kuće imaju dvorište, a neke ne. Dvorišta se ne ograđuju, jer dvije ili tri kuće imaju zajedničko dvorište, kada bi se ogradilo dvorišta bi bila premala, a zagradio bi se i put pa nitko ne bi mogao ni u svoju štalu, komoru i dr. Uz kuću su najčešće štagalj, štala, svinjac i kokošinjac, dok oni koji su u brijegu imaju navedeno dalje od kuće. Na dvorištu su drva, pocijepana i složena, a ako ih nema dvorište je prazno ili na njemu stoje kola. Svatko ima komad vrta, a da pokraj ne bude prazno sadi se šljiva, pa tako neki imaju i šljivik. Rožić (usp. 1908:79-81) spominje i '*družinske iže*' (*zadružne kuće/zadruga*) koje su bile velike kako bi svi mogli stati, i tamo su jeli i spavali. Ljudi su se sastajali u kući ljeti samo kad je bilo vrijeme za jelo, a zimi su se u kući obavljali razni poslovi. Rožić spominje prozore na tim kućama za koja se kasnije smatralo da su bila premala, što je kuća bila starija to su prozori bili manji. Prag je bio toliko

visok (lakat i više¹⁴) da ga ni veća djeca nisu mogla prekoračiti, a kada bi netko po noći dolazio spotaknuo bi se preko praga. Takav prag se kasnije nije više radio. U kući je bio veliki drveni stol sa barem dvije klupe. Postelje su bile rađene tako da je prvo postavljena slama ili sijeno, onda jedan ili dva popluna te potom na to plahta. Na uzglavlje se stavljao jedan ili dva jastuka, a neki su stavljali tri. Prigorci su držali sjeno i žito, Rožić (usp. 1908:85) piše da je nekada toga bilo toliko da su ljudi imali dovoljno do idućega ljeta, a kasnije mnogo manje, pa već oko Božića (a neki i prije) više nisu imali zaliha. Zato su morali kupovati, a kupovali su najviše kukuruz iz Jastrebarskog i Karlovca. Imali su malo životinja, svatko bi imao po jednu kravu, jedno prase, nekoliko kokoši, puricu, guske i race.

Rožić (usp. 1908:21-29) je pisao i o običajima u općenju s ljudima, tako kaže da je skoro svako dijete koje je išlo u školu imao prijatelja iz istoga sela s kojim ide u školu i iz škole, a ostajali su prijatelji i nakon školovanja. Na paši se djeca također druže, čuvaju si blago, zajedno jedu i dijele hranu, igraju se, idu zajedno na pašu i s paše. Nikad se ne druže muško i žensko dijete, već muško s muškim i žensko s ženskim. Susjedi se međusobno zovu imenom, ili pak, ako su iz iste obitelji – stric, kum, strina, kuma. Nikad se ne obraćaju susjedu tako da mu kažu "susjed", a starijima se mlađi ne obraćaju ni s imenom. Susjedi međusobno dolaze jedan kod drugog u posjetu, a žene više idu jedna drugoj nego muški. Ako muž treba nešto posuditi, radije pošalje ženu. Ako netko ne želi nešto posuditi što mu ne treba, to se jako zamjera. Prijateljem se naziva svaki čovjek koji nije iz obitelji, samo ako je pošten i nije se zamjerio onome tko ga smatra prijateljem. Rado si međusobno posuđuju stvari. Najviše su se zvali prijateljima oni koji su u rodu, ali ne pravom (krvnom), npr. nećiji tast. Oni su se međusobno oslovljavali sa "prijatelj", dok si drugi prijatelji govore međusobno "prijatelju" samo pred drugim ljudima koje ne poznaju. Mlađi dečki nazivaju se poznancima, i druže se dok se jedan od njih ne oženi. Poznanci su i oni koji su udaljeni jedan od drugoga ali se poznaju od mladosti, i kada dođu jedan kod drugoga ugošćuju se kao da je došao netko iz obitelji. Ženski i muški poslovi su bili odvojeni, i žene se nisu miješale u muške, a ni muški u ženske poslove. Ako bi koja žena obavljala muške poslove, kao npr. vozila drva s kolima ili nabijala posuđe, neki bi ju grdili, a neki hvalili da je dobra gospodarica. Žene moraju posluživati muške, a ne muški ženske jer bi to bilo sramota za ženu, osim kada je žena starija i

¹⁴ Otprilike pola metra.

iz ugledne kuće. Također, djeca se puno više boje muškaraca nego žena ili onoga od njih koji je stariji.

6. LOBOR

Josip Kotarski je također pisao o loborskom kraju, običajima i međuljudskim odnosima. Kotarski (usp. Kotarski 1915:53) piše da je Lobor mjesto i župa u donjem hrvatskom Zagorju, pripada varaždinskoj županiji, zlatarskom kotaru i općini loborskoj. Omeđen je župom Belec, na sjeveru gorom Ivančicom, na zapadu župom Mihlojnskom, a na jugu Zlatarom. Od istoka do zapada, a i sa sjevera prema jugu kroz Lobor se može proći u dva i pol sata hoda. Lobor mještani nazivaju i "pod Loborom" jer je u blizini stari grad Lobor, a susjedi ga nazivaju "sveta Jana pod Loborom" zbog crkve svete Jane. Pod loborsku župu spadaju sela Lobor, Golubovec, Markušev breg, Vinipotek, Vojnovec, Petrova Gora, Velika, Cebovec, Sipki, Vukanci, Peršaves, Delkovec, Zaveršje, Martinščina i Repne, dakle ukupno 15 sela. Lobor, Zaveršje, Vinipotek i Markušev breg se zajedno nazivaju "Purga" (porezna općina Purga), mještani tog kraja se nazivaju purgari. Većina seljana Lobora su bili kmetovi grofa Keglevića, osim purgara. Oni nisu htjeli biti s drugim kmetovima, i govorili su da su oni purgari, a ne kmetovi. Kotarski (usp. 1915:68) piše o tome kakvo je u Loboru bilo selo. Mjesto Lobor imalo je mnogo sela na sve strane oko sebe, a prostor je bio pretežito brežuljkast. Sela su uglavnom sva porazmještena po brjegovima, osim nekoliko kuća sela Vojnovec i Peršaves. One koje su kraj ceste okrenute su prema cesti, a kada je više kuća na okupu (npr. Vojnovec) onda nisu postavljene nikakvim redom. Lobor ima četiri groblja samo za katolike i sva su na brijegu, dok su nekoć groblja bila oko crkvi. Od bitnih građevina i znamenitosti Kotarski spominje grad grofova Keglevića, stari grad Lobor, stare zidine Oštrc-grada, stari grad Belec, kupolu sv. Martina u selu Martinščina (ono s kapelom Majke Božje jedno je od najstarijih u cijeloj okolini). U ovom kraju ljudi jednu kuću smatraju selom ili više njih na jednom dvorištu, pa kada ih se pita otkuda su kažu "iz općine Peršaves", a ne "iz sela Peršaves".

Kotarski (usp. 1915:68,69) o dvorištu piše da se naziva dvorišće i da se u njemu nalaze kuća, svinjac, sjenik, štagalj i drvocjep. Može biti ograđeno i neograđeno. Ako je ograđeno, to je

učinjeno plotom od šiba, granja ili se napravi ograda pletena prućem. Neki su radili i ogradu od živice. Kuća je obično bila postavljena na povišenom mjestu u dvorištu, a pod njom štala i svinjac, te pokraj toga suša i štagalj. Dvorište je travnato kako bi ju životinje mogle pasti, i zasađeno je razno voće, a ponajviše šljiva bistrica. Iskopana je i mlaka kako bi se race i guske u njoj mogle kupati. Iza dvorišta su vrt i voćnjak, a iza njih njiva.

U kućama (*hižama*) su stariji spavali i ljeti i zimi. Dok su bile zadruge komore nisu imale peći i tamo su spavali mlađi, kasnije je svaka komora imala peć. Neoženjeni su ljeti spavali vani, u sjeniku. Prostor na kojem stoji kuća se nazivalo *hižišće*. Kuće su niske i drvene, malo ih je bilo zidanih kamenom i pokrivenih crijepom. Ako je tko zazidao kuću, Loborci bi rekli: "Napравil si je grad." Gotovo svaka kuća je imala dvije sobe (*hižice*), manju koja se nazivala *štiblec* i veću koja se zvala *hiža* i između njih su bila vrata. Kuće su bile i iznutra i izvana obite prućem, namazane blatom i pobijeljene. Nisu imale poda, već je samo bila nabita zemlja. Kotarski (usp. 1915:57,58) piše da su muški i ženski poslovi bili raspodijeljeni, no muž pomaže ženi i obrnuto. Muž radi u vinogradu, kosi i ora, a žena kuha, šije, mjesi kruh, pere rublje. Kada žena tjera krave muž drži plug, ili muž pomaže nositi rublje na potok, a žena ga pere i nakon toga ga zajedno nose doma. -Kad muž ide sjeći drva žena mu pomaže natovariti i istovariti drva. Dakle, mnoge poslove rade muž i žena zajedno. Muž pomaže i pri kuhanju, recimo nabrati trave i skuhati, ali nikada neće pomesti ni oprati posuđe. Muž se ženi obraća na "ti" ili, ako je dobre volje, pred drugima joj kaže "čuješ, stara". Žena se mužu obraća na "vi" i imenom, npr. "čujete, Jajinke". Kada rublje nije oprano, kada kopaju svaki na svom dijelu, kada je žena na dvorištu i ne ogledava se tko prolazi ili zavlaci kad pozdravlja susjedu to znači da muž i žena nesretno žive. Tada žena ide "oplakivati" kod rođaka ili majke. Kotarski kao uzroke svađe navodi: veliko siromaštvo, muž pijanac i nevjera (i muža i žene). U njihovu svađu se nitko ne smije umiješati, a rodbina ženu koja želi pobjeći od muža nagovara da mu se vrati i da ga ne ostavi. Kotarski (usp. 1915:64) piše da si susjedi pomažu, dolaze si u posjetu na čašu vina, ljeti u sjeni na dvorištu razgovaraju, ili ako stanuju jedan pokraj drugog, razgovaraju preko plotu. Kotarski (usp. 1915:64-67) također iznosi da se dečki brinu da s djevojkama prehrane sebe, roditelje i mlađu braću. Rano se ustaju i do sedam sati rade na njivi, a potom rade druge poslove kako bi zaradili. Većina njih na proljeće ide tražiti posao negdje drugdje, jer su drugdje težaci bolje plaćeni. Potom se vrate i predaju novce ocu i majci. Nedjeljom dečki idu u krčmu, plešu i popiju. Neki pozovu dečke k sebi da se kartaju za

novce, i postojala su stalna mjesta gdje se kartalo. Djevojke puno rade po kući, ali i drugdje za plaću. One si moraju zaraditi i za odjeću, kako bi škrinja (*miraz*) bila puna za udaju. U mnogim kućama je djevojka i gospodarica, a u imućnijim obiteljima djevojke manje rade i pomažu u domaćinstvu nego u siromašnijim obiteljima. Muškarci koji se neće ženiti su kao gospodari u obitelji i oženjeni brat ga u svemu sluša. Za žene koje se neće ženiti Kotarski kaže da su bile šepave, grbave ili bolesne, i znale su biti zle. One su obično bile pastirice. Da su djevojka i momak u vezi, vidjelo se po tome da on njoj potajno da košulju koju ona potom skriva među svojim ostalim košuljama, a djevojka njemu sašije također košulju i hlače. Također, on stoji pred crkvom i čeka ju te potom ide s njom doma. Momak također radi u kući i oko kuće roditelja djevojke koja mu se sviđa kako bi bio blizu nje, iako oni nisu uvijek znali njegove prave motive. Ako momak čuje da mu je djevojka išla s drugim dečkima, makar je bila i s djevojkama, on će ju ostaviti, isto tako će djevojka ostaviti momka ako se "motao" s drugim djevojkama. Kotarski o vjerskom životu u Loboru (usp. Kotarski 1916:79) piše da se u svakoj obitelji molilo Bogu, glasno ili tiho, a u nekim obiteljima prije i poslije jela. Ne zaboravi se na Boga ni kad se ustaje ili ide na počinak, a kada se radilo nešto teško križali su se i zazivali u pomoć Boga i Majku Božju. Crkva je bila svaku nedjelju puna, a ispovijedalo se dvaput godišnje.

7. SAMOBOR

Milan Lang je također detaljno opisao život u Samoboru. Lang (usp. 1911:1) je naveo neke opće informacije o Samoboru, pa tako saznajemo da je službeni naziv Samobora bio "slobodno i poveljeno trgovište Samobor" i nalazi se u istoimenom kotaru u zagrebačkoj županiji. U Samoboru je bilo sjedište kotara i kotarskog suda. Prema popisu stanovništva iz 1900.g. u Samoboru je živjelo 2,783 stanovnika (s Gradišćem 2,847), a 1890.g. preko tri tisuće stanovnika zajedno sa Gradišćem. Selo Gradišće je bilo u općini samoborskoj, no imali su svoje običaje i Lang je ovo selo isključio iz opisa. Lang (usp. 1911:4-12) opisuje i izgled Samobora, pa piše da je samoborski kraj prema istoku i sjeveroistoku ravan i otvoren. Na toj ravnici su najbolje samoborske oranice i livade. Na ostalim stranama ovaj kraj je omeđen i zatvoren Okičkim i Samoborski gorjem. Između brijegova ovih gorja su klanci, koji se nazivaju *drage*. Samoborski kraj nema rijeke, ali je Sava u blizini. Glavna vodena žila je potok Gradna. Navodi da je ovaj potok mnogo puta poplavio Samobor, a najveća poplava je

bila 1904.g. Uzrok poplava Lang vidi u tome da se korito Gradne dugo nije pročišćavalo. Na samoborskom području na Gradni se nalazi 19 mlinova. Lang (usp. 1911:17,18) piše da Samobor nije imao zajednički pašnjak, pa su siromašniji puštali životinje na ispašu po poljskim putevima, ili uz grabe, živice i šikare. Za uzgoj krme gospodari imaju travnike, a gotovo sve što nije pretvoreno u travnik se obrađuje. Oranice su i na brijegovima, obroncima, jamama i sl. Lang (usp. 1911:19,20) navodi da vrt ima gotovo svaka kuća, a oni koji nemaju u polju naprave nekoliko gredica i uzgoje povrće koje im je potrebno. Od davnine je vinogradarstvo u Samoboru bilo omiljeno zanimanje, osobito dok nije bilo zahtjevno, a davalo je dobar urod. Prema Langu (usp. 1911:78) kuće su bile nanizane uz put ili cestu, malo koja je bila na brijegu. Središte Samobora je bio trg Leopolda Salvatora, nazivan *plac*. Pokraj trga su vijećnica, zdenac i župna crkva sv. Anastazije. Na južnoj strani trga iza kuća tekla je Gradna. Na trgu se najčešće nedjeljom, blagdanom i za vrijeme sajma prodavalo povrće i voće. Žila kucavica grada je bila Rambergova ulica (glavna ulica). Lang (usp. 1911:81) ističe da su samoborske ulice bile veoma čiste. Od starine je postojao običaj da ljudi nedjeljom i blagdanom pometu cestu ispred svojih kuća. Za vrijeme ljetne sezone glavne ulice su se čistile dva ili tri puta tjedno. Također, ulice su se svaki dan polijevale. I u ovom kraju kuće su se nazivale *hiže*. Lang (usp. 1911:84-87) piše da su bogatiji imali veće kuće, a siromašniji su imali malu *hižicu* ili *kolibicu*. Oni najsiromašniji nisu imali svoju kuću, već su unajmljivali stan u tuđoj kući. Oni su se nazivali *kvartirniki*, ili *hižari*. Stanove su unajmljivali i oni koji nisu stalno prebivali u Samoboru, poput činovnika ili službenika. Kuća sa zemljištem se nazivala *hiža* i *hižišće*. Hižom se nazivalo i sve oko kuće. Neobrađeno zemljište oko kuće se nazivalo *dvorišće*. Dvorišta su uglavnom ograđena, ali ima i neograđenih (češće veća dvorišta siromašnijih nisu imala ogradu). Dvorište nije imalo samo nekoliko kuća na trgu uz Gradnu. Manja dvorišta koja su imala samo najnužnije zgrade nisu imala ništa posađeno jer ne bi bilo mjesta da se okrenu kola, a ona veća su imala voćke. Veća dvorišta su imala travnjak, a manja su bila gola ili posuta pijeskom. Neki su na dvorištu imali i zdenac. Ranije su se gradile kuće s jednom sobom, a kasnije sa dvije ili tri sobe, i to tako da je uz cestu bila najveća soba, a odozad *komora* ili *zajdna hiža*. Većina starih samoborskih kuća imale su prednji i zadnji dio od drva, a srednji od kamena i on je najčešće bio kuhinja. Bilo je i kuća na kat kojima je prizemlje zidano, a gornji kat drveni, a i dosta zidanih kuća. Drvene kuće, piše Lang (usp. 1911:91), više nitko ne gradi. Drvo je veoma poskupjelo, a i vremena su se promijenila i svi

teže tome da budu moderni, da sve bude finije.

Lang (usp. 1911:1,2) piše da su se djevojke udavale od 16. godina nadalje, a momci od 20. do 22. godine, a i kasnije. Momak djevojku zaprosi, ona mu se obeća i zaruke smatraju sklopljenima. To se dodatno učvršćuje posebnim zarukama ili zapisom (djevojka i momak odu pred svećenika koji ih zapiše). Nije bilo rijetkost da zaruke budu razvrgnute. Često se to događalo tuđim uplitanjem i nagovaranjem jednog protiv drugog, ali i kada su se bolje upoznali i shvatili da se ipak ne sviđaju jedan drugome. Rođaci do trećeg koljena nisu smjeli stupiti u brak, od trećeg koljena nadalje jesu. Lang piše da (usp. Lang 1913:3) je pametna žena sve radila surađujući sa svojim mužem, a pametan muž nije od žene tražio slijepu pokornost već da sve rade u dosluhu. No, kada bi muž vidio da žena ne zna misliti svojom glavom ili ne ide pravim putem, ili da nije pametna i ne zna razumno gospodariti, onda on zapovijeda i mora ga se slušati. Osim što se sve radilo sporazumno, bilo je i rijetkih slučajeva kada muž radi po svome, a žena mora biti pokorna i ne smije ništa bez muževe suglasnosti. Lang (usp. 1911:43,44) piše da se susjedom nazivao svatko tko živi u blizini (ne samo iz susjedne kuće, već i oni koji žive npr. prekoputa). Nije bilo pristojno dolaziti susjedu rano ujutro, za vrijeme obroka, navečer prije spavanja i kada je kod susjeda već netko u gostima. No, u nuždi se moglo doći susjedu u bilo koje doba dana i noći, i to nitko nije zamjerao. Lang (usp. 1911:45) navodi da se prijateljem smatrao svatko tko je pomagao u nevolji i kada je bilo potrebno. No, prijatelji su mogli biti i oni koji su iste prirode i čudi, iako jedan od drugoga ništa ne traži i ne posuđuje. Susjedski i prijateljski odnosi su se razlikovali. Kada se prijatelji sastanu ne mogu se rastati i uvijek si imaju još nešto za reći. Kada se susjedi sretnu pozdrave se, dobace koju riječ i rastanu se. Prijatelji imaju veliko razumijevanje prema tuđim problemima i bolima, dok susjedi ne razumiju jadikovke. Prijatelja sa ugošćuje u kući bolje nego ikoga drugoga, i poslužuje ga se samo onim najboljim što se u kući ima.

8. ZAKLJUČAK

Vjera u nadnaravno i nadnaravna bića provlači se kroz hrvatsku seosku tradiciju mnogo stoljeća. Bez obzira na pokršćavanje i rasprostranjenost katoličke vjere, vjerovanja u nadnaravno su ostala prisutna u našim ruralnim područjima, pa tako i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Katolička vjera i vjera u nadnaravno su se međusobno i preklapale, pa se recimo vjerovalo da vile pomažu pobožnima i dobrima, vještice se povezivalo s demonskim, a u

tekstu o lepoglavskom području vidimo da se u crkvi provjeravalo tko je vještica. Ljudi koji žive u seoskim područjima u neprestanom su kontaktu s prirodom i prirodnim pojavama, koje su objašnjavali i na ovaj nadnaravan, iracionalan način. Također, ovi ljudi nisu bili obrazovani te si nisu mogli objasniti ove pojave na racionalan način, i nisu imali kontakta sa znanstvenim činjenicama. Smatram da je ovu temu zanimljivo sagledavati u kontekstu načina života kojim se u ovom području živjelo, jer dobivamo potpuniju sliku u kakvim okolnostima i okolini su se ova vjerovanja razvila. U malim seoskim zajednicama u kojima su se ljudi međusobno dobro poznavali i često komunicirali lako su se širila vjerovanja da je netko vrač, da je netko vidio vilu ili da ga je mučila mora. Takva iskustva i predodžbe nisu mogle ostati poznate samo uskom broju ljudi, već se razumljivo proširilo čitavim selom. Ova vjerovanja su se prenosila i s generacije na generaciju te tako ostala prisutna u ovim sredinama. Također, u malim seoskim sredinama većina ljudi je živjela veoma slično po svojim zajedničkim običajima, i svatko tko je odudarao od te norme je smatran neobičnim, pridavale su mu se različite uloge i karakteristike i nije bio prihvaćen kao jedan od njih. Zamjetljivo je da se u ovim zapisima i opisima pribjegavalo stereotipizaciji, pa tako postoji stereotipna slika o vješticama, vilama i drugim navedenim bićima. Postojala je točna, jasna slika o tome tko ova bića jesu i što čine.

U današnje vrijeme u gradovima ljudi si drugačije objašnjavaju ove pojave. Kada nas po noći stežu prsa kažemo da nas muče brige ili stres, kada se netko ponaša neobično reći ćemo da je čudan i ostati na tome. Nadnaravno je većini ljudi neobjašnjiv dio ovoga svijeta i naših života, kojem pristupamo s oprezom i osjećajem strahopoštovanja i koji u sebi nosi neizvjesnost i tajnovitost. Zato ove zapise smatram vrijednima, i mislim da nas o ovoj tematici mnogo čemu uče i daju sliku o svijetu u kojem živimo s kojom se inače ne susrećemo.

POPIS LITERATURE:

- ALBUS, Ljerka. 2013. "Vjera i narodna vjerovanja". U *Vjera, ufanje, ljubav - katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin*. Varaždin: Agencija za komercijalnu djelatnost, 38-66.
- BALOG, Vid. Hrvatska bajoslovlja. 2011. Zagreb: AGM
- BELAJ, Vitomir. 2007. Hod kroz godinu. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
- ČIČA, Zoran. Vilenica i vilenjak, sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica. 2002. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija
- DRONJIĆ, Matija. 2014. "Prilog istraživanju vjerovanja u lepoglavskom kraju", *Etnološka istraživanja* 18/19:189-206.
- Encyclopaedia Britannica. Vol. 26, 15th edition. 1995. SAD
- GRBIĆ, Jadranka. 1998. "Predodžbe o životu i svijetu". U *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskoga puka*, ur. Jasna Čapo Žmegač et al. Zagreb: Matica Hrvatska, 296-336.
- GRBIĆ, Jadranka. 2000. "Beliefs and rituals". U *Croatian folk culture at the crossroads of world and eras.*, ur. Zorica Vitez, Aleksandra Muraj. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 456-493.
- GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Jadranka. 2012. "Voda u vjerovanjima, običajima i ritualima". *Gazophylacium*, XVII/1-2:45-78
- HIRC, Dragutin. 1896. "Zbornik za narodni život i običaje: Pasoglavac". *Zbornik za narodni život i običaje* 1:229
- HORVAT, Rudolf. UJEVIĆ, Ilija. 1896. "Zbornik za narodni život i običaje : Vrhgorac ; Koprivnica : mora u polegač". *Zbornik za narodni život i običaje* 1:237
- KOTARSKI, Josip. 1915. "Lobor: narodni život i običaji - priroda". *Zbornik za narodni život i običaje* 20:53-88
- KOTARSKI, Josip. 1916. "Lobor: narodni život i običaji - život". *Zbornik za narodni život i običaje* 21:46-80
- KOTARSKI, Josip. 1918. "Lobor: narodni život i običaji – život – drugi dio (svršetak)". *Zbornik za narodni život i običaje* 23:11-63
- KRIŽANEC – BEGANOVIĆ, Danijela. Čarobna družba: vjerovanja u nadnaravna bića u Podravini, katalog izložbe. 2015. Zagreb: Etnografski muzej

- LANG, Milan. Samobor: narodni život i običaji. 2009. Samobor: Meridijani
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. ur. Slaven Ravlić. 2009. Zagreb: Zrinski d.d. Čakovec
- MARKS, Ljiljana. Vekivečni Zagreb, zagrebačke priče i predaje. 1994. Zagreb: AGM
- MARKS, Ljiljana. 2007. " 'Ni o drvo, ni o kamen...': Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama". *Narodna umjetnost* 44/2:27-42
- MEDJUMURAC, M. 1896. "Hlebine u Hrvatskoj : gatanje o prirodnim pojavama, o životinjama, o bilinama, o vremenu i u raznim prigodama života". *Zbornik za narodni život i običaje* 1:262
- MENCEJ, Mirjam. Coprnice su me nosile. Raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja. 2006. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo
- ROŽIĆ, Vatroslav. 1907. "Prigorje: narodni život i običaji – priroda". *Zbornik za narodni život i običaje* 12:4-134
- ROŽIĆ, Vatroslav. 1908. "Prigorje: narodni život i običaji – običaji". *Zbornik za narodni život i običaje* 13:16-112
- ŠEŠO, Luka. 2010. "Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici". U *Mitski zbornik*, ur. Suzana Marjanić, Ines Prica. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Scarabeus naklada, Hrvatsko etnološko društvo, 115-125.
- VUKELIĆ, Deniver. 2010. "Pretkršćanski prežici u hrvatskim narodnim tradicijama". *Hrvatska revija* 4.
- <http://www.matica.hr/hr/360/PRETKR%C5%A0%C4%86ANSKI%20PRE%C5%BDICI%20U%20HRVATSKIM%20NARODNIM%20TRADICIJAMA%20/>

NARODNA VJEROVANJA U SJEVEROZAPADNOJ HRVATSKOJ

Tema ovog diplomskog rada je vjera u nadnaravno i nadnaravna bića u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Opisana vjerovanja su iz zapisa koji su prikupljeni od kraja 19.st. do početka 21.st. Na samom početku razjašnjen je prelazak sa slavenske vjere na katoličku vjeru u ruralnim područjima Hrvatske, te time i okolnosti u kojima se razvijala vjera u nadnaravno. Opširnije su opisana najpoznatija nadnaravna bića – vile, vještice i more. Spomenuta su i druga nadnaravna bića - pozoj, pasoglavac, vukodlak, medivančići i mrak. Zatim su iznesena vjerovanja o drugom svijetu i o prirodi. U posljednjem dijelu diplomskog rada iznesene su informacije o životu i međuljudskim odnosima u tri područja sjeverozapadne Hrvatske u kojima su ranije spomenuta vjerovanja zabilježena, na temelju tekstova iz Zbornika za narodni život i običaje. Ovi zapisi su navedeni kako bi se stekla potpuna slika u kakvim su okolnostima ova vjerovanja nastala i zaživjela.

Ključne riječi: nadnaravno, bića, selo, vjerovanja

PEOPLE'S BELIEF IN NORTH WEST CROATIA

Subject of this diploma thesis is the belief in the supernatural and supernatural beings in northwestern Croatia. Described beliefs are from records that were collected from the end of the 19th century by the beginning of the 21st century. At the very beginning the transition from the Slavic religion to Catholicism in Croatian rural areas is explained, and therefore the circumstances in which to develop faith in the supernatural. Most famous supernatural creatures are described in details - fairies, witches and mora. Other supernatural beings are mentioned - dragon, pasoglavac, werewolf, medivančići and mrak, and also beliefs on another world and of nature. In the last part of thesis are presented some information about the life and interpersonal relationships in three areas of northwestern Croatian in which the previously mentioned belief were recorded, based on texts from the Almanac of public life and customs. These records are listed in order to gain a complete picture of the circumstances in which these beliefs arose and came to life.

Key words: supernatural, beings, village, beliefs